

„ŚMIAŁO PODNIĘŚMY SZTANDAR NASZ W GÓRĘ!”

Na początku XX w., wskutek osłabienia Rosji zaangażowanej w wojnę z Japonią i nękanej poważnymi problemami wewnętrznymi, pojawiła się korzystna koniunktura dla wznowienia polskich dążeń niepodległościowych.

W. Skoczylas, *Demonstracja uliczna w 1905, przed 1934*, Muzeum Narodowe w Warszawie

Był to też czas tworzenia się na ziemiach polskich nowoczesnych organizacji politycznych. Stosunkowo szybko wykrystalizowały się dwa główne, rywalizujące programy: narodowodemokratyczny i socjalistyczny.

Powstała w 1893 r. Liga Narodowa stanowiła tajne ugrupowanie kierujące poczynaniami działających na terenie każdego z zaborów stronnictw narodowodemokratycznych (endecja). Celem Ligi była odbudowa niepodległego i zjednoczonego państwa polskiego, natomiast zadaniem stronnictw było elastyczne dostosowywanie działalności do realiów. Członkami Ligi byli głównie przedstawiciele inteligencji i ziemiaństwa. Jej wiodącymi ideologami byli Roman Dmowski, Jan Ludwik Popławski i Zygmunt Balicki.

Przeciwstawne programy powstawały wśród lewicy socjalistycznej, która początkowo koncentrowała się wyłącznie na kwestiach społecznych, pomijając narodowe. W 1892 r. powstała Polska Partia Socjalistyczna, prezentująca program robotniczy i niepodległościowy.

Kulminacją walki politycznej tamtego okresu była rewolucja 1905 r., która wybuchła w Petersburgu i w krótkim czasie przeniosła się na teren Królestwa Polskiego. Domagano się m.in. ośmiogodzinnego dnia pracy, podwyżki płac, praw obywatelskich, zniesienia cenzury, polonizacji szkolnictwa i urzędów. Kierowana przez Józefa Piłsudskiego frakcja „starych” w PPS organizowała zamachy na rosyjskich dygnitarzy, zmierzając do przekształcenia rewolucji w zbrojną walkę o niepodległość Polski.

Wyjątkowo krwawy i dramatyczny przebieg miały wystąpienia w Łodzi, gdzie rosyjskie wojsko zaatakowało pokojową manifestację, co doprowadziło do trzydniowych walk zbrojnych. Wzięło w nich udział ok. 100 tys. ludzi, wzniesiono ponad 100 barykad, zginęło ponad 200 osób, a ponad 800 zostało rannych.

Przyznać trzeba, że wydarzenia lat 1905–1907 przyniosły Królestwu Polskiemu rezultaty niewspółmiernie skromne wobec oczekiwań i poniesionych ofiar. Spowodowały jednak osłabienie cenzury, ograniczenie zakazu używania języka polskiego w życiu publicznym i ożywienie kulturalne.

S. Masłowski, *Wiosna 1905, 1906*, Muzeum Narodowe w Warszawie

1888
ukończenie
Trylogii
przez
Henryka
Sienkiewicza

1892
powstanie
PPS

1893
utworzenie
Ligi Narodowej
w Warszawie

1894
Wojciech
Kossak
i **Jan Styka**
kończą
Panoramę
Raławicką

1901
premiera
Wesela
Stanisława
Wyspiańskiego

REWOLUCJA: SZTUKA PRZEŁOMU WIEKÓW

„Teatr mój widzę ogromny” – napisze w jednym z wierszy Stanisław Wyspiański, oddając ducha przełomu XIX i XX w., nad którym unosi się już zapach rewolucyjnych przemian.

J. Malczewski, *Ojczyzna*, 1903, Muzeum Narodowe we Wrocławiu

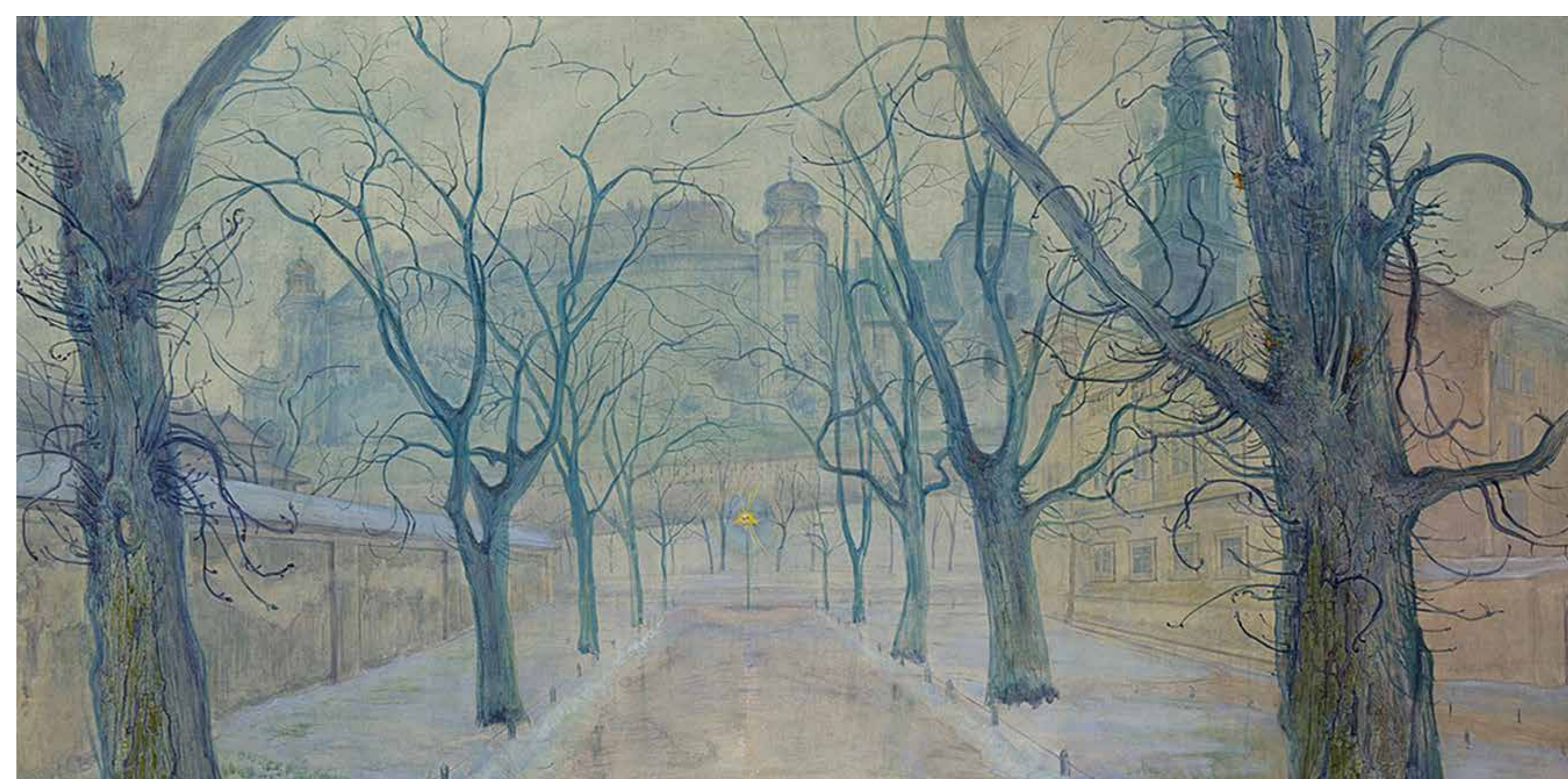
Nie tylko społeczno-politycznych, ale również artystycznych. Zorientowani w nowoczesnych prądach twórcy Młodej Polski poprowadzą polską kulturę ku Niepodległej. Przełom wieków to czas wielkiej inwencji artystycznej w obszarze literatury (Kasprowicz, Tetmajerowie, Żeromski, Berent, Reymont, Sienkiewicz), muzyki (Karłowicz, Paderewski), malarstwa (Boznańska, Fałat, Wyczółkowski, Mehoffer, Kossak).

Miejscem szczególnej wymiany myśli i prądów stanie się Galicja, gdzie zaborca austriacki stosunkowo liberalnie obchodzi się z polską ludnością. XIX-wieczny Kraków przypominał Paryż. Przy kawiarnianych stolikach, w pracowniach malarskich, w kabaretach, toczyły się dysputy, wymieniane były poglądy, wykuwał się model polskiej bohemy i inteligencji. To właśnie w Krakowie publiczność obejrzała na scenie po raz pierwszy dzieła polskich wieszczów narodowych: *Kordiana* (1899), *Dziady* (1901), *Nie-Boską komedię* (1902).

Ze wszystkich młodopolskich twórców na szczególną uwagę zasługują: Jacek Malczewski i Stanisław Wyspiański. Wizjonerzy, postacie emblematyczne, dzięki którym „gen wolności” śmiało można utożsamić z artystą jako „wolnym duchem” i sztuką jako przestrzenią pokonywania barier i zrzucania pęt.

Nowoczesny artysta snuł refleksję o samej sztuce, jej misji, nie odcinał się jednak od powinności wobec narodu, zarówno w czasach niewoli, jak i – w tworzonej póki co jeszcze tylko w myślach – niepodległości. Chciał z jednej strony autonomii sztuki, walczył o jej rangę, z drugiej – wciąż był przede wszystkim artystą narodowym, nieodcinającym się teatralnym gestem od przeszłości, a szukającym pomostu między tym, co tradycyjne a nowoczesne. Wymowny staje się tytuł tryptyku Malczewskiego z 1903 r. – *Prawo. Ojczyzna. Sztuka*.

Wyspiański i Malczewski ucieleśniali marzenia Mickiewicza i Słowackiego o sztuce narodowej. Ich dzieła stały się „traktatami” przepełnionymi zarówno narodowymi symbolami, jak i nawiązaniami do współczesności. Po Grottgerze i Stycie właśnie Malczewski, mawiający do swoich uczniów: „Malujcie tak, by Polska zmartwychwstała”, powróci do malarskiego ujęcia Polonii.

S. Wyspiański, *Plenty o świcie*, 1894, Muzeum Narodowe w Krakowie

1903
powstanie
PSL

1905
wybuch
rewolucji

1906
oficjalne
dopuszczenie
języka polskiego
w szkołach
Królestwa
Polskiego

1911
Nagroda Nobla
w dziedzinie chemii
dla Marii Skłodowskiej-Curie

HENRYK SIENKIEWICZ

(1846–1916)

Pisarz, publicysta, działacz społeczny, autor m.in. *Trylogii* (1884–1888), *Rodziny Połanieckich* (1894), *Quo vadis* (1896), *Krzyżaków* (1900), *W pustyni i puszcy* (1912). Zadebiutował w 1872 r. powieścią *Na marne*. Od 1873 r. współpracował z „Gazetą Polską”, w której był autorem stałego felietonu „Bez tytułu”, a później poczytnego cyklu „Chwila obecna”.

Laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (1905). W latach 1876–1878 przebywał w Stanach Zjednoczonych, w 1880 r. odbył podróż do Hiszpanii, w 1891 zaś do Afryki. Współzałożyciel Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej – organizacji prowadzącej na terenie Królestwa Polskiego prywatne szkoły średnie, ochronki, seminaria nauczycielskie z wykładowym językiem polskim.

Jako prezes utworzonego w Vevey (Szwajcaria) w 1915 r. Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce apelował do całego świata o pomoc finansową dla Polaków. Nie doczekał wolnej Polski. Najwybitniejszy polski powieściopisarz historyczny, autor najpoczytniejszych dzieł, silnie oddziałujących na świadomość społeczną.

Fot. Biblioteka Narodowa

HELENA MODRZEJEWSKA

(1840–1909)

Aktorka, „królowa polskich scen”, znakomita w repertuarze romantycznym (przede wszystkim w dramatach Słowackiego). Debiutowała w 1861 r. w amatorskim zespole teatralnym w Bochni. W Polsce występowała na scenach Lwowa, Krakowa, Warszawy.

W 1876 r. wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych, gdzie z powodzeniem kontynuowała karierę aktorską. W 1883 r. przyjęła amerykańskie obywatelstwo. Trzy razy odbyła tournée po Wielkiej Brytanii, występowała w Londynie, Pradze, wiele razy przyjeżdżała do kraju, głównie do Krakowa i Lwowa.

Po wygłoszeniu w 1893 r. w Chicago odczytu, w którym przedstawiła sytuację kobiet pod zaborem pruskim i rosyjskim, władze carskie zakazały jej wjazdu na teren Królestwa Polskiego. 2 maja 1905 r. dała w Nowym Jorku jubileuszowe przedstawienie. Prowadziła otwarty salon, wokół którego organizowała życie społeczne, kulturalne i polityczne.

Fot. Biblioteka Narodowa

STANISŁAW WYSPIAŃSKI

(1869–1907)

Malarz, poeta, dramatopisarz, inscenizator, autor witraży, teoretyk sztuki, wizjoner teatru. Autor, m.in.: *Warszawianki* (1898), *Wesela* (1901), *Wyzwolenia* (1903), *Nocy listopadowej* (1904), *Akropolis* (1904). Przenosił na grunt polski zdobycze tzw. wielkiej reformy teatralnej.

W 1890 r. odbył podróż przez Austrię, Włochy, Szwajcarię i Francję. Do Polski powrócił szlakiem najsłynniejszych katedr gotyckich: Chartres, Rouen, Amiens, Laon, Reims, Strasburg, dalej szlakiem katedr romańskich do Norymbergii. W miastach niemieckich oglądał w teatrach przedstawienia Goethego, Webera, Wagnera i Shakespeare'a. Zafascynowany romantyzmem, gotykami, i rodzącymi się kierunkami modernistycznymi, zwłaszcza symbolizmem.

Autor premierowej inscenizacji *Dziadów* Adama Mickiewicza w Teatrze Miejskim w Krakowie. Od 1906 r. profesor w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Autor słynnych witraży w kościele Ojców Franciszkanów w Krakowie. Namalował obraz *Macierzyństwo* i cykl widoków na kopiec Kościuszki.

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

WINCENTY WITOS

(1874–1945)

Rolnik, chłopski polityk i mąż stanu, wybitny parlamentarzysta, przywódca ludowy, od 1895 r. związany ze Stronnictwem Ludowym w Galicji. Początkowo wspierał ideę Legionów Polskich, widząc w Austro-Węgrzech gwaranta powstania polskiej państwowości. Od 1915 r. zaczął popierać ideę endecji zbliżenia z państwami zachodnimi.

Jesienią 1918 r. stanął na czele Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie, przejmującej władzę w zachodniej części zaboru austriackiego. W czasie wojny polsko-bolszewickiej był premierem oraz członkiem Rady Obrony Państwa.

W latach 1919–1933 poseł na sejm, wieloletni przewodniczący klubu parlamentarnego PSL „Piast”. Jako przewodniczący Sejmowej Komisji Rolnej znacznie przyczynił się do przyjęcia przez sejm uchwały o reformie rolnej (1919) i ustawy o jej wykonaniu (1920).

Fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ